

כינוס "ירושלים של מי?" נובמבר 2014

ירושלים של כולם – בין הפרטיקולרי לאוניברסלי

הרצאת מאיר קראוס, מנהל מכון ירושלים לחקר ישראל.

אל מול חזון השלום של משורר ספר תהילים במזמור הפותח בפסוק "עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו", מעמיד לנו המשורר יהודה עמיחי, המזוהה כמשורר של ירושלים, את הריאליה הכואבת: "האוויר מעל ירושלים רווי תפילות וחלומות כמו האוויר מעל לערי תעשייה כבדה, קשה לנשום". אכן אלו ימים בהם קשה לנשום וקשה אף יותר להמשיך ולהתבונן אל העיר, בימים אלה של שפיכות דמים, בעיניים אופטימיות ובתקווה.

"שאלו שלום ירושלים" מבקש המשורר בהמשך אותו הפרק בתהילים. להמשיך ולשאלו לשלומה של ירושלים בזמנים בהם כל מבקש שלום הפך הזוי, מנותק, לא מחובר ומשיחי, נדרשים אומץ לב ואמונה גדולה.

אנסה לדרוש לשלומה של העיר ואשתף אתכם בהתבוננות שלי בירושלים. במסע ההתבוננות אשלב ריאליה ותקווה, הכרה בדרמה הפרטיקולארית המתרחשת לעינינו, בצד שאיפה אל חזון אוניברסאלי הניזון ממקורות עתיקים וחדשים, התבוננות נכוחה במציאות עם חתירה לשינויה.

כשאני מתבונן בירושלים אני רואה בעיקר תחרות בלתי פוסקת של הכל בכל. ישראלים ופלסטינים, גורמים יהודים, מוסלמים ונוצרים ואף קבוצות שונות בני אותה דת, חילונים-חרדים, מתחרים אלה באלה, מנסים להטביע בעיר את חותמם, ולעצב את המרחב הפיסי והסימבולי שלה על פי זהותם ודמותם – לרוב תוך ניסיון להדיר, להעלים ולמחוק את זהותם של האחרים. כל קבוצה שואפת שירושלים תהיה שלה ושהקבוצות האחרות תהיינה "אחריה", ה"אחר" של העיר.

התחרות הזאת איננה חדשה, היא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה המתמשכת של העיר הזאת. היא השפיעה בעבר ומשפיעה גם היום לרעה על חייה, תכנונה ופיתוחה של העיר, היא פוגעת במעמדה ומזיקה לפוטנציאל הגלום בה. הסכסוך העכשווי ואי הוודאות באשר לעתידה המדיני, מוסיפים אף הם ומטילים צל כבד, כאן ועכשיו, על חיי העיר, אופייה והתפתחותה. התחרות היא אחד מן הגורמים המרכזיים המשפיעים על תכנון העיר ופיתוחה והצדדים מתחרים ביניהם ככל שניתן על עיצוב פניה ועל דמותה. התחרות מתנהלת באמצעות תכנון ובניה, רגולציה ופיתוח, אך היא בראש ובראשונה תחרות על הנראטיב והתודעה. כל צד מנסה להאדיר את זיקתו אל המקום המיוחד הזה ובה בעת לבטל או למצער לצמצם את זיקתו של האחר. תחרות זו, היא הגורם בעל פוטנציאל הנזק

הגדול ביותר לעתידה של העיר המיוחדת הזאת, לנופה הפיזי, לחיי תושביה, למרקם הקהילתי שלה וגם לתחושת השייכות של שוחריה ואלה הבאים לבקר בשעריה. הנה כמה דוגמאות לתחרות הזאת. תכנון ובינוי השכונות הוותיקות והחדשות מעבר לקו הירוק של 67 הושפע ללא ספק מהרצון ליצור מציאות בלתי הפיכה של שליטה במרחב ירושלים. הפלסטינים השיבו מלחמה שערה באמצעות בניה מפוזרת כפרית המיועדת לשמירת השטח. הנה מקרה הקמת מוזיאון הסובלנות על שטח בית הקברות המוסלמי הישן בממילא-גן העצמאות, הקמה שמניעה מאבק ציבורי, דיון משפטי ודיון מוסרי. הנה מאבק באמצעות חקיקה, המאפשרת החזרת בעלויות ליהודים בשכונת שייח ג'ראח-שמעון הצדיק, על בסיס הוכחת בעלות מלפני 48, ובצדה חקיקה המונעת החזרת רכוש לפלסטינים על אותו בסיס במערב העיר.

והנה לפני כשנה וחצי, הליגה הערבית מכריזה על הקמת קרן של מיליארד דולר לשימור אופייה המוסלמי של ירושלים. הנה דוגמה קיצונית לתחרות על הנארטיב. עראפת כ"מומחה" להיסטוריה יהודית טוען בקמפ דייוויד, אגב בניגוד למקורות אסלאמיים מובהקים, שבית המקדש של היהודים היה בתימן ושהשאיפה של היהודים אל המקום הזה היא עוד מניפולציה ציונית להשתלט, הפעם על מקום קדוש למוסלמים. מנגד, יהודים נעשים מומחים לתרבות ולדת האיסלאם וטוענים חזר וטוען, שהזיקה המוסלמית לירושלים היא חידוש ואין לה כל בסיס היסטורי. הקדושה הפכה להיות שדה התגוששות פאלית, לנו זה המקום הכי קדוש, להם הוא רק שלישי במעלת הקדושה. אוי לה לקדושה שנתביישה לה כל כך. את המאבק הנארטיבי מבטא עמיחי באמצעות פרסוניפיקציה של הזיקה אל ירושלים והזהות וההזדהות עימה: "שני אוהבים מדברים זה עם זה בירושלים בהתלהבות של מדריכי תיירים ומצביעים ונוגעים ומסבירים: "אלה עיני אבי שאת רואה בפני, אלה הירכיים החלקות שירשתי מאם רחוקה בימי הביניים, זה קולי שהגיע מלפני שלושת אלפים שנה, זה צבע עיניי, זה פסיפס נפשי ואלה שכבות נפשי. אנחנו מקומות קדושים". בתחרות של היום, אלה המתיימרים להיות אוהביה מן הקבוצות השונות אינם מדברים זה עם זה. הם מעצימים את זיקתם בשיח עצמי, בלעדי ומדיר. התחרות, מתעלמת במידה רבה מצרכיהם של תושבי העיר בני הלאומים השונים: יהודים וערבים ובני הדתות השונות המתגוררים בה כאחד. האינטרסים של המתגוררים בה, טובתם ועתידם כמעט ואינם נלקחים בחשבון במסגרתה. כאן, אי אפשר שלא להזכיר את מקום חרפתנו.

אנו שליטי העיר הנוכחיים הרבינו להתעלם מתושבי העיר האחרים בשל התחרות. במרחק של פחות מקילומטר קו אווירי מכאן, קיימת עיר של מדינת עולם שלישי, תושביה ללא זכויות, רחובותיה ללא מדרכות, עוני, דלות ועזובה בחוצותיה, תלמידיה ללא הישגים

וכסמל לכל, הביוב שלה נשפך בראש כל חוצות בנחל קדרון. אחרי 47 שנים, נסתתמו ההסברים. האחריות כולה עלינו והתמונה הניבטת אלינו מן המראה המוסרית, קשה מנשוא. מציאות זו הינה שיקוף של התחרות שאנו מקיימים על העיר.

יהודה עמיחי מציג את המתח בין ערכה של העיר לבין ערכם של אלה החיים בתוכה כך: "פעם ישבתי על מדרגות ליד שער במצודת דוד, את שני הסלים הכבדים שמתי לידי. עמדה שם קבוצת תיירים סביב המדריך ושמשתי להם נקודת ציון. אתם רואים את האיש הזה עם הסלים? קצת ימינה מראשו נמצאת קשת מן התקופה הרומית, קצת ימינה מראשו... אמרתי בליבי: הגאולה תבוא רק אם יגידו להם: אתם רואים שם את הקשת מן התקופה הרומית? לא חשוב, אבל לידיה קצת שמאלה ולמטה ממנה, יושב אדם שקנה פירות וירקות לביתו". איזו קריאה מדהימה לאנושיות.

אם באשר לתושבי העיר, טובתם אינה נלקחת בחשבון התחרות, על אחת כמה וכמה ביחס לבעלי העניין הרבים, בני שלוש הדתות המונותאיסטיות מארבע קצוות תבל שאינם נוכחים בה, אך חשים זיקה עמוקה לקדושה ולהיסטוריה המיוחדת שלה. זיקתם של אלה נפגעת קשות מהתחרות המתמדת המעמידה את ירושלים הפרטיקולארית על ראש שמחתנו או שמא על ראש כאבנו. ואולי, אולי כאן מצוי המפתח אל מציאות אחרת.

ירושלים איננה רק העיר הנוכחת לפנינו. ירושלים היא היסטוריה של מעל 4000 שנה. תרבויות ומסגרות שלטוניות שונות התקיימו בתוכה, פעמים זו בצד זו ופעמים זו במקומה של זו: כנענים, יבוסים, ישראלים, בבלים, פרסים, הלניסטים, רומים, ביזנטים, מוסלמים, צלבנים, ממלכים, עות'מאנים, בריטים, פלסטינים ויהודים. כל אלו, כולם הטביעו חותם על העיר, חותם המוטבע באבניה, באדמתה, בבנייניה, בתרבותה ובאווירתה. אך ירושלים איננה רק סך ההיסטוריה, הארכיאולוגיה והשרידים הרבים שהותירו בה התקופות והתרבויות השונות. ירושלים היא המקום אליו שואפת רוחם של מאות מיליוני בני אדם, מהם מאמינים בני דתות שונות הנושאים בליבם את משמעותה המקודשת, מהם שאינם מאמינים, אך היא בעיניהם סמל למרכז רוחני, תרבותי, אוניברסאלי, אידיאה של חיי רוח ודעת, המתגלמת במושג "ירושלים של מעלה".

העניין והמשמעות האוניברסאליים אינם עניין תיאורטי כלל ועיקר. כל המהלך ברחובותיה של העיר רואה, אם הוא מבקש לראות, מגוון עצום של תרבויות החיות וקיימות זו בצד זו: בתי כנסת, מסגדים וכנסיות, מרחב עצום של בתי מדרש, השכלה ודעת המכוונים כל אחד

לקהילתו. נציגויות של קהילות יהודיות, נוצריות ומוסלמיות שמעבר לים. כך גם, שלוחות של ארגונים בינלאומיים רבים ושל תנועות עולמיות, נציגויות של מדינות, מרכזי עמים שונים ואף בתי קברות ייחודיים של קהילות שחיו בעיר והינן חלק מעברה. להמחשת מהותה הייחודית האוניברסאלית של ירושלים, התבוננות בכנסיותיה לדוגמא, מעלה שאלה אינן רק מקום תפילה למאמינים המקומיים שמספרם הולך ומצטמצם. אלה הן, בראש ובראשונה, שגרירויות של זרמים וקבוצות נוצריות מכל רחבי העולם על מגוון אמונותיהן, המייצגות בארץ הקודש את המאמינים הרבים ברחבי העולם. עדות מרתקת נוספת למוחשיותה של האוניברסאליות המקננת בה עולה מעיון במפת הבעלויות על הקרקעות המגלה פסיפס עשיר של גורמים עולמיים, דתיים ואחרים המחזיקים בנכסים באזור הרגיש והחשוב ביותר של העיר.

אני גר בשכונה ירושלמית, במרחק שבע דקות הליכה מביתי, בתי כנסת רבים ומגוונים: בית כנסת אורתודוקסי סטנדרטי, אורתודוקסי מודרני, אורתודוקסי המשלב נשים, בית כנסת איגליטריאן, קונסרבטיבי, ישיבה חרדית, ובתי מדרש להתחדשות יהודית.

אך זו תמונה חלקית מאוד של המגוון הירושלמי. זהו המרחב של הראיה הפרטיקולארית. בתוך המרחב הזה של שבע הדקות ישנם גם: בית קברות טמפלרי, כנסייה ארמנית, מרכז קהילתי יוני פעיל, השגרירות הנוצרית הבין-לאומית, מנזר סנט צ'רלס ולשכונה קוראים המושבה הגרמנית. האין זה פסיפס מרתק?

כשאני מתבונן בנוף הפיזי הזה, ובחותם שהטביעו בעיר התרבויות השונות ששלטו בה לאורך הדורות, כשאני מרים את ראשי למרחב הגלובלי ורואה את מאות מיליוני האנשים, בני הדתות והתרבויות השונות, החשים זיקה אל העיר. אני נותר עם שאלה גדולה: מיהו ה"אחר" של העיר הזאת? היש "אחר" לעיר הזאת?

ראו מה כוחה של ראייה פרטיקולארית וכמה היא מפתה. אנשים טובים בעלי תפיסת עולם מכלילה ופלורליסטית באו אלינו למכון וביקשו מאיתנו לבנות מדד לפלורליזם בעיר. הם פועלים על מנת לקדם ערך ראוי זה. לכשהעמקנו לבחון את כוונתם, גילינו שעניינם הוא קידום המגוון והריבוי של ביטויי הדת והתרבות היהודיים בעיר. מטרה ראויה ללא ספק. אך זו התבוננות פלורליסטית בתוך המרחב הפרטיקולארי היהודי המהווה רק מרכיב אחד בפסיפס האוניברסאלי של העיר המיוחדת הזאת והיאך נקרא לזאת פלורליזם בעיר?

מחשבה עמוקה על עתידה של ירושלים בת קיימא צריכה להיות רחבה הרבה יותר ולתת את הדעת על שלוש ה"ירושלים", זו העכשווית, זו ההיסטורית, וזו הרוחנית. המרקם האנושי בעיר, נופה הרב תרבותי, הפסיפס העצום של שוחריה, המעמד והמימד האוניברסאלי שלה, הם המפתחות לקידומה ולשגשוגה. הדרך לפריחתה של ירושלים

עוברת דרך טיפוח התשתית האוניברסאלית הזאת, דרך הגברת נוכחותה בחיי העיר ודרך חיזוקה כמרכז עולמי של רוח, אמונה, תרבות ודעת.

אוצרותיה האמיתיים של ירושלים, "מאגרי הגז" שלה, הם הזיקה שחשים אליה כל כך הרבה בעלי עניין מגוונים, המוצאים בה משמעות והדורשים את טובתה. לכמה ערים בעולם יש את הייחוד הזה של היותן מוקד עניין אוניברסאלי, רב לאומי ורב דתי, מקור השראה ומשמעות, הנוגע בליבותיהם של כל כך הרבה אנשים וקהילות?

האם נדע להפיק את המרב מאוצר ירושלמי זה? האם אנו יודעים כיצד להניח את "צינורות השאיבה" ולהפיק מאותם מאגרים את מקורות הרוח, מקורות האנרגיה וגם את הערך הכלכלי שיכולים להביא למימוש הפוטנציאל הגלום בעיר? אין ספק, כי נדרשת חשיבה משותפת, מעמיקה וקונקרטיה למימוש אוצרות אלה לטובת קידומה של העיר. לדרך החשיבה הזו ולדין בעתידה, יש שותפים רבים, אלה המתרפקים על עברה, אלה המנסים לקיים בה חיי יומיום וכל אלה החשים אליה זיקה ושייכות. כל אלה צריכים להיות מוזמנים לשיחה אוניברסאלית זו, שהגיעה שעתה.

אך, בטרם ניגש לחשיבה זו ולשיחה המשותפת וכתנאי מקדים לה, יש לבצע מהפך תודעתי של ממש בקרב כל בעלי העניין בעיר. עלינו להמיר את התחרות המתמדת המתקיימת על אופייה ודמותה העתידיים של העיר, בשותפות ובמחויבות של כולם לשימור עברה על שלל גווניו, במחויבות לכלל תושביה ולכל דורשיה על מגוון זיקותיהם ושאיפותיהם. ירושלים היא מקום של כולם והיא יכולה וצריכה להיות מקום של כולם. השותפות משמעה, שהרצון שירושלים תהיה שלי אינו מדיר את האפשרות שהיא גם שלך. לכל קבוצה תהיה ירושלים שלה ובד בבד כל הקבוצות תפעלנה למען ירושלים של כולם.

ישראל היא בעלת השליטה הנוכחית וטוב תעשה אם תיזום שיח משותף זה ותזמן את כל בעלי העניין: גופים מדינתיים ובינלאומיים, נציגויות דתיות ואחרות לשולחן ירושלים. יש שימחו ליטול בו חלק ויש שיתקשו להיפרד ממימד התחרות ויידרש מאמץ כדי לצרפם. אך יש חשיבות עצומה לפתוח בשיח זה בטרם תכלה רעת הסכסוך אל העיר.

איני מתעלם מסוגיית הריבונות על ירושלים הנמצאת בליבו של הסכסוך הישראלי – פלסטיני. אך אני מציע להתבונן אל סוגיית ירושלים באופן רחב הרבה יותר, להעניק לשאלה זו מרחב היסטורי, רוחני, תרבותי, אנושי ואוניברסאלי, כיאה לעיר המיוחדת הזאת. ריבונות הינה מושג שמהותו אקסקלוסיביות. מושג שנוצר בידי בני אדם לטובת הסדרת היחסים בין מדינות שונות ומערכות המשפט שלהן. ראויה היא ירושלים, על עברה ועתידה, שלא נכבול את מחשבותינו במושגים פורמאליים סטנדרטיים. חשיבה על העיר מתוך שיח של שותפות אוניברסאלית תיצור בוודאי אפשרויות חדשות, גם באשר להיבטים הזקוקים להסדרה מדינית-משפטית פורמאלית.

ואולי אולי, בניגוד מוחלט למתרחש היום, מושג הקדושה יכול לשמש תשתית אינקלוסיבית מכוננת המאחדת בני אדם החווים כל אחד בדרכו, חוויה רוחנית מיוחדת ביחס למקום המשותף והייחודי הזה? יש לכך בסיס היסטורי ורעיוני.

מעמד מיוחד היה לה לירושלים בשעת חלוקת הארץ בימי יהושע. אופייה המקודש של העיר והימצאות המרכז הרוחני העליון של העם בתוכה, הביאו לכך שהוקנה לעיר מעמד על-שבטי הן מבחינה ממונית והן מבחינה ציבורית. הארץ כולה נפלה בגורל בין שבטי ישראל, וירושלים שהייתה על גבול שבטי יהודה ובנימין נשארה מחוץ למסגרת החלוקה. את הדברים מבטאים חכמים במסכת יומא באומרם: "ירושלים לא נתחלקה לשבטים". חזונו של נביאי ישראל לוקח את הרעיון מהמימד הלאומי אל המימד האוניברסאלי. הנה כך התנבא הנביא ישעיהו: "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, נִכּוֹן יְהִיֶה הַר בֵּית-יְהוָה בְּרֹאשׁ הַהָרִים, וְנִשְׂאָ, מִגְּבְעוֹת; וְנִהְרֹוּ אֵלָיו, כָּל-הַגּוֹיִם (ישעיהו ב', א')". הנביא מיכה מחזיק מחרה אחרי ישעיהו ומוסיף את הפסוק עם התבונה האוניברסאלית המדהימה: "כי, כל-העמים, ילכו, איש בשם אלוהיו; ואנחנו, נלך בשם-יהוה אלוהינו--לעולם ועד". חיוני לאמץ את תודעת האוניברסאליות הזאת על מנת לממש את הפוטנציאל העצום של העיר.

האם אנו מוכנים לשינוי התודעתי הזה? האם אנו מסוגלים להיפרד מן התחרות ולקיים שיח של שותפים? האם אנו נכונים להעמיד את ירושלים העיר על ראש שמחתנו ולא את בלעדיותנו בה ושליטתנו עליה?.

ירושלים ראתה ממלכות קמות ונפלות, היא ראתה בנין וחורבן שוב ושוב. היא בוודאי תראה את ההשלכות של בחירתנו. השאלה היא אם אנו נזכה לראות אותה במלא תפארתה.